

Examen HAVO 2010

tijdvak 1
woensdag 19 mei
9.00 - 11.30 uur

tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving

tevens oud programma

tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 35 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 80 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Dit examen gaat over dynamiek en (de suggestie van) beweging, zoals schilders, beeldhouwers en vormgevers die in hun werk probeerden te bereiken. Ook architecten streven soms naar dynamiek in hun gebouwen.

Vliegen

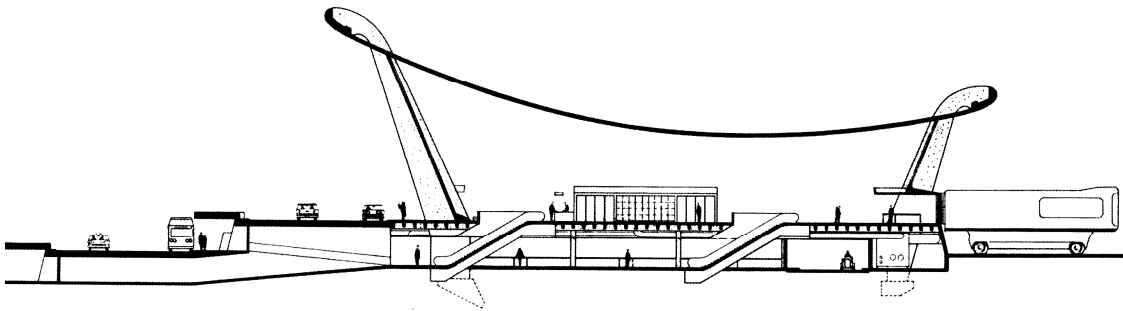
Vragen bij afbeelding 1 tot en met 5

Vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw nam het reizen per vliegtuig in snel tempo toe. Er werden veel nieuwe luchthavens gebouwd om de groeiende passagiersstroom te kunnen verwerken.

In Amerika bouwde de Finse architect Eero Saarinen tussen 1958 en 1962 een nieuwe luchthaven bij Washington: *Dulles International Airport*.

Op afbeelding 1 en 2 zie je de passagiershal van de luchthaven. Rechts op afbeelding 1 zie je de verkeerstoren.

figuur 1

Bekijk afbeelding 1 en 2 en de doorsnede op figuur 1 hierboven.

Saarinen liet zich inspireren door de beweging van het vliegen.

- 2p 1 Leg uit hoe dat blijkt uit de vormgeving van de passagiershal.
Betrek twee kenmerken in je antwoord.

Op afbeelding 3 zie je een gedeelte van het interieur van de hal. Ook binnen verwijst het gebouw naar vliegen.

- 3p 2 Noem drie manieren waarop in het interieur naar het vliegen wordt verwezen.

Het dak en de pijlers van de passagiershal zijn van gewapend beton.
Bekijk afbeelding 1, 2 en 3.

2p **3** Bespreek twee mogelijkheden van dit materiaal die hier zijn uitgebuit.

Ondanks het zware beton maakt het gebouw een lichte indruk.

2p **4** Geef aan waardoor dat komt. Betrek twee aspecten in je antwoord.

Op afbeelding 4 zie je een deel van het restaurant, dat zich aan de voet van de verkeerstoren bevindt. Het biedt uitzicht op de start- en landingsbanen.

Saarinen ontwierp zelf het meubilair, dat dan ook aansluit bij zijn architectuur.

3p **5** Noem drie manieren waarop het meubilair daarbij aansluit.

Saarinen ontwierp al eerder een luchthaven: in 1956 begon hij met de terminal voor Trans World Airlines (TWA), onderdeel van het tegenwoordige *John F. Kennedy Airport* bij New York.

Op afbeelding 5 zie je de voorkant van het gebouw.

De architect maakte het ontwerp voor TWA eerst in klei, dus hij boetseerde in plaats van te tekenen.

Bekijk afbeelding 5.

2p **6** Leg uit waarom die werkwijze bij dit gebouw voor de hand lag.
Geef ook aan waarom tekenen bij dit ontwerp lastiger is.

Het gebouw moest uitdrukking geven aan “.....de opwinding van het reizen per vliegtuig.” Saarinen geeft die inspiratie hier anders vorm dan bij *Dulles Airport*.
Bekijk afbeelding 5.

1p **7** Leg uit hoe dit gebouw, anders dan *Dulles Airport*, naar vliegen verwijst.

Een collega-architect vond dat *Dulles Airport* “veel meer vrijheid en beweging suggereert..” dan de terminal voor TWA.

2p **8** Geef een argument voor dit standpunt.
Betrek beide luchthavens in je antwoord.

Saarinen noemde zichzelf een ‘functioneel expressionist’.

2p **9** Leg uit waarom ‘functioneel expressionisme’ een goede omschrijving is voor zijn architectuur. Betrek beide termen in je antwoord.

Vallen

Vragen bij afbeelding 6 tot en met 11

Volgens de Bijbel komt Christus aan het einde der tijden terug op aarde om te oordelen over de mensheid, levenden en doden. Wie goed geleefd heeft, wordt uitverkoren om naar de hemel te gaan. Wie gezondigd heeft wordt veroordeeld en moet naar de hel.

Op afbeelding 6 zie je de *Val der verdoemden* uit 1620 van de Vlaamse schilder Peter Paul Rubens. Afbeelding 7 is een detail.

Bekijk afbeelding 6 en 7.

Rubens schildert een angstaanjagende voorstelling, waarbij mensen door een zee van vuur in de duisternis storten.

- 3p 10 Bespreek nog drie aspecten van de **voorstelling** die bijdragen aan het afschrikwekkende van de scène.

Het schilderij werd beschreven als een 'rivier van gemartelde lichamen' die naar beneden stroomt.

Bekijk afbeelding 6.

- 3p 11 Noem drie manieren waarop de **vormgeving** bijdraagt aan het beeld van een kolkende rivier.

Rubens maakte voor dit schilderij veel figuurstudies. Hij kon lichamen virtuoos weergeven. Dat zie je bijvoorbeeld aan de perfecte beheersing van de anatomie.

- 1p 12 Geef nog een ander voorbeeld van deze virtuositeit in het weergeven van lichamen.

Het schilderij op afbeelding 6 is typerend voor de barok. De barok wilde de beschouwer imponeren. Rubens doet dat hier bijvoorbeeld door één grote kolkende beweging te schilderen en door zijn virtuoze realisme.

- 3p 13 Noem nog drie andere aspecten die bijdragen aan de imponerende werking en die ook kenmerkend zijn voor de barok.

Op afbeelding 8 zie je een schilderij uit 2003 van de Duitse kunstenaar Daniël Richter. Hij laat zich vaak inspireren door onheilspellende berichten in de media.

In het werk op afbeelding 8 lijkt iets dramatisch aan de hand te zijn.

- 2p 14 Leg uit hoe je dit kunt afleiden uit de **voorstelling**.

- 3p 15 Bespreek drie aspecten van de **vormgeving** die bijdragen aan de dramatiek op afbeelding 8.

Bekijk afbeelding 6 en 8.

Door het **visuele standpunt** dat hij de beschouwer laat innemen, betreft Richter je nog meer bij de voorstelling dan Rubens.

- 2p **16** Leg dit uit. Betrek beide schilderijen in je antwoord.

Op afbeelding 9, 10 en 11 zie je enkele foto's uit een serie uit 1999 van de Australische Rosemary Laing. De foto's zijn niet 'gefotoshopt' maar echt. De figuur is een stuntvrouw, die een aantal keren is gefotografeerd.

De kunstenaar zegt dat deze serie "een moment van idealisme en optimisme weerspiegelt".

Bekijk afbeelding 9, 10 en 11.

- 3p **17** Noem drie aspecten die bijdragen aan die optimistische sfeer. Geef ook steeds aan waarom dat effect ontstaat.

De besproken kunstwerken van Rubens, Richter en Laing kunnen tegelijk realistisch en onrealistisch genoemd worden.

- 3p **18** Leg voor elk werk uit in welk opzicht het **wel** en **niet realistisch** is. Beschouw afbeelding 9, 10 en 11 als één werk.

Dansen

Vragen bij afbeelding 12 tot en met 16

Parijs was in de late negentiende eeuw een dynamische stad met een bruisend nachtleven. Veel kunstenaars waren trouwe bezoekers van de talloze dansgelegenheden. Georges Seurat was een van hen. In 1890 schilderde hij het werk op afbeelding 12. Je ziet hier enkele cancadansers aan het werk in een Parijse nachtclub.

Bekijk afbeelding 12.

Seurat heeft in dit schilderij de vrolijke sfeer van een negentiende-eeuwse nachtclub vastgelegd.

- 3p **19** Het lijkt of je als beschouwer zelf te gast bent en naar het optreden kijkt. Noem drie aspecten waardoor die indruk wordt gewekt.

Bekijk afbeelding 12 en het detail op afbeelding 13.

Hoewel de dansers vol overgave dansen, is het alsof de schilder de tijd en daarmee hun bewegingen heeft stilgezet.

- 2p **20** Leg uit hoe dit effect is bereikt. Doe dat aan de hand van twee aspecten van de vormgeving.

Seurat ging bij zijn schilderijen weloverwogen te werk. Hij was beïnvloed door wetenschappelijk onderzoek naar de samenstelling van licht en kleur en de manier waarop wij kleuren waarnemen. Hij probeerde deze theorieën toe te passen in zijn werk.

Bekijk afbeelding 12 en het detail op afbeelding 13.

- 2p **21** Leg uit op welke manier hij dat doet.
- 1p **22** Noem de naam van de kunststroming waartoe het werk op afbeelding 12 behoort.

Ook de Italiaanse kunstenaar Gino Severini was een groot liefhebber van het Parijse nachtleven. In 1906 vestigde hij zich in de Franse hoofdstad, waar hij een atelier betrok in Montmartre, hét uitgaanscentrum in die dagen. Severini was zelf een uitstekend danser en daarom een graag geziene gast in de verschillende dansgelegenheden. Gedurende enige jaren was dans zijn favoriete onderwerp; tussen 1909 en 1916 maakte hij bijna honderd tekeningen en schilderijen van dansers en danseressen. Op afbeelding 14 zie je zijn *Blauwe danseres* uit 1912.

Bekijk afbeelding 14.

De vrouw in het blauw vult het hele beeld met een wervelende dans.

- 3p **23** Noem drie manieren waarop Severini deze beweging in het beeld tot uitdrukking brengt.
Geef daarbij steeds aan waar dat te zien is.

Het werk van Severini lijkt op kubisme. Maar Severini behoort tot een andere kunststroming en wil in zijn schilderijen iets anders laten zien dan de kubisten.

- 3p **24** Geef aan tot welke stroming Severini behoort.
Leg daarna uit wat het verschil en wat de overeenkomst is tussen deze stroming en het kubisme. Betrek afbeelding 14 in je uitleg.

In 1979 was de Amerikaanse pop art-kunstenaar Jasper Johns betrokken bij de vormgeving van een dansvoorstelling van de choreograaf Merce Cunningham. Cunningham maakt moderne balletten en werkt regelmatig samen met beeldend kunstenaars. Johns ontwierp de kostuums van de dansers, die je ziet op afbeelding 15. Naar aanleiding van deze samenwerking maakte hij in 1980 een serie schilderijen die hij *Dansers op een plat vlak* noemde. Op afbeelding 16 zie je een schilderij uit deze serie.

Bekijk afbeelding 16.

- 3p **25** Leg uit op welke manier Johns hier Cunninghams dans verbeeldt.
Geef daarna aan hoe kleur en compositie bijdragen aan deze verbeelding.

Spetteren

Vragen bij afbeelding 17 tot en met 21

Op figuur 2 hieronder zie je de Tritonfontein op een plein in Rome. Triton is een Griekse zee-god, die meestal wordt afgebeeld als 'meerman', half mens half vis, met in zijn handen een hoornvormige schelp. Lorenzo Bernini maakte deze fontein in 1637.

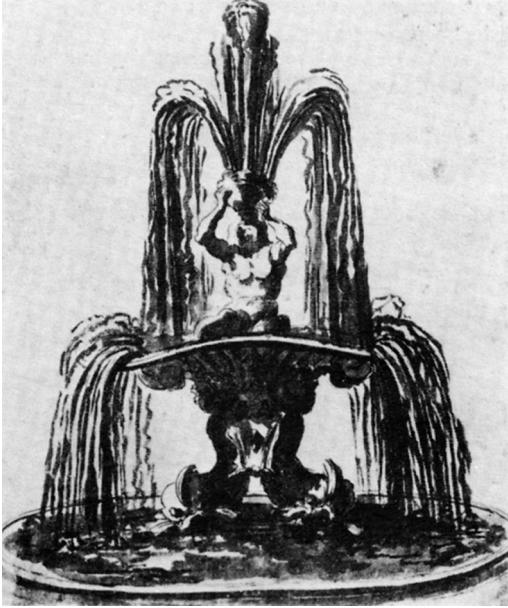
figuur 2

Bernini ontwierp dit grote beeldhouwwerk als centrum van het waterbassin. Het beeld bestaat uit drie onderdelen.

2p **26** Geef aan uit welke drie onderdelen het beeld is opgebouwd.

figuur 3

Op figuur 3 hierboven zie je de ontwerpschets voor de fontein. Bernini heeft deze zo ontworpen, dat de waterstroom een belangrijk onderdeel vormt van het totale beeld.

2p **27** Geef aan hoe dat blijkt uit de **voorstelling** en uit de **vormgeving**.

Bekijk figuur 2 en 3.

Bernini's fontein is typerend voor de barok.

3p **28** Noem drie aspecten van de fontein die kenmerkend zijn voor deze periode.

Fonteinen waren aanvankelijk bedoeld om de mensen van water te voorzien. Tegenwoordig dienen ze vooral ter verkoeling of om pleinen in steden aantrekkelijk te maken.

In 1983 ontwierpen de kunstenaars Jean Tinguely en Niki de Saint Phalle samen een fontein voor het Stravinskyplein in Parijs. Op afbeelding 17 zie je een affiche voor dit project. Op afbeelding 18 zie je de fontein in werking. In één groot waterbassin staan zestien fonteinfiguren die elk op hun eigen manier draaien en bewegen.

Uit het affiche op afbeelding 17 kun je afleiden wat de kunstenaars voor ogen hadden. Hun ideeën voor de fontein zijn hier al te zien.

De fontein moest het voorbijkomende publiek vrolijk maken.

2p **29** Leg uit hoe je dat uit het affiche kunt opmaken.

Stravinsky was een componist die in het begin van de twintigste eeuw beroemd werd. Hij heeft onder meer balletmuziek geschreven, bijvoorbeeld voor *De vuurvogel (l'Oiseau de Feu)*, die in een van de fonteintjes is verbeeld.

2p **30** Noem nog twee manieren waarop de fontein verwijst naar muziek en/of ballet.

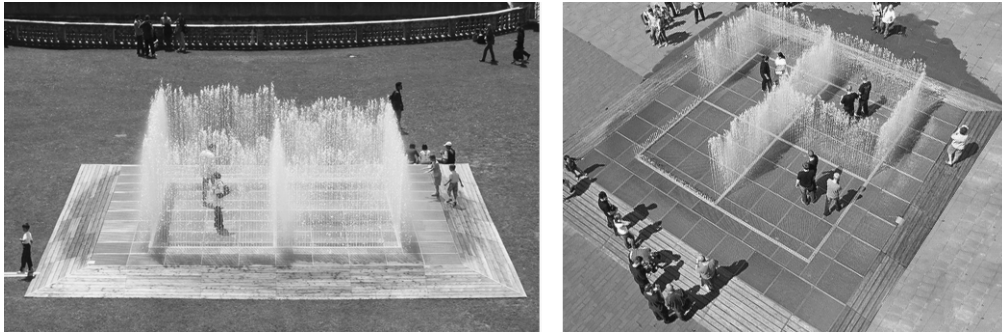
Jean Tinguely en Niki de Saint Phalle behoren tot het Nouveau Réalisme, een groep kunstenaars van wie het werk verwant is aan de pop art.

Bekijk afbeelding 18.

2p **31** Noem twee aspecten van hun fontein die kenmerkend zijn voor de pop art.

Op afbeelding 19 zie je een foto van het kunstwerk *Appearing Rooms* uit 2004 van de Deense kunstenaar Jeppe Hein. Het is een mobiel waterpaviljoen van 7 x 7 meter, dat gehuurd kan worden. Op figuur 4 hieronder zie je het op twee verschillende locaties.

figuur 4

Het water spuit vanuit een stalen rooster omhoog en vormt wanden van meer dan twee meter hoog. Een computerprogramma bepaalt wanneer een 'wand' ontstaat en weer verdwijnt. Elke tien seconden vindt een verandering plaats en ontstaan andere 'kamers'.

Appearing Rooms biedt, net als de Stravinskyfontein, vermaak aan het publiek.

1p **32** Leg aan de hand van twee aspecten uit waarom het project van Hein aantrekkelijk is voor het publiek.

Het werk van Jeppe Hein is op andere uitgangspunten gebaseerd dan de Stravinskyfontein.

3p **33** Noem drie manieren waarop zijn fontein verschilt van de Stravinskyfontein.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Op afbeelding 20 en 21 zie je 'stills' uit een videowerk uit 2007 van Bill Viola. Projecties van verschillende figuren, jong en oud, doemen op. Ze komen om de beurt door een 'wand' van water naar voren. Ze kijken de beschouwer aan, draaien zich om en verdwijnen weer.

Viola baseerde dit werk op een gedicht van de Senegalese Birago Diop. Die zegt dat overleden mensen niet echt weg zijn:

*De doden zijn nooit weggegaan
ze zijn in de schaduwen
De doden bevinden zich niet onder de grond
ze zijn in de ruisende boom
het kreunende woud
in water dat stroomt (...)*

- 2p **34** Leg uit hoe Viola verbeeldt dat de doden niet echt weg zijn. Betrek een of meer aspecten uit het gedicht in je antwoord.

Viola maakt op een andere manier gebruik van het element water dan de voorgaande kunstenaars.

- 2p **35** Noem twee fundamentele verschillen met het werk van de andere kunstenaars.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.